

Горад у мастацкім асэнсаванні беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя

В.Ю. Бароўка

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”

У артыкуле вызначаецца дэтэрмінацыя звароту беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя да ўрбаністычнай праблематыкі, шляхам аналізу лірычных, эпічных і драматычных твораў даследуюцца ідэйна-тэматычныя лініі фарміравання эстэтычнай рэпрэзентацыі горада і гарадскога жыцця. Сцвярджаецца, што горад у творах беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя прадстае як знакавая і як рэальная прастора са сваімі тапаграфічнымі і этнакультурнымі рысамі, што этнаграфічную інфармацыю аўтары падавалі кампактна. Драматургі пераважна адлюстроўвалі маральныя ўстаноўкі гараджан, празаікі – перадавалі знешнія рэаліі гарадскога побыту, а паэты праз узнёўленне дэталей гарадскога свету выходзілі на асэнсаванне філасофскай і патрыятычнай праблематыкі. Беларускія пісьменнікі пачатку XX стагоддзя не змаглі паказаць разнастайнасць гарадской рэчаіснасці, але яны садзейнічалі фарміраванню ў суайчыннікаў вобраза горада як адукацыйна-культурнага цэнтра.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, паэтыка, проза, паэзія, драматургія, горад.

The city of the art conceptualization of the Belarusian writers at the beginning of XX century

V.Yu. Barouka

Educational establishment “Vitebsk State University named after P.M. Masharov”

In the article determination of the Belarusian writers interest at the beginning of XX century to the urb problematics is defined; the ideological and thematic lines of the formation of aesthetical representation of the city and the townish life are under investigation by the method of lyric and drama work analysis. The author emphasizes that town in the literary works of the Belarusian writers at the beginning of XX century is represented as a symbolic and as a real area with its topographical and ethnic-cultural features; the ethnographic information are represented in their works very compactly. Dramatists usually reflected moral set-ups of the citizens, novelists – showed the exterior realia of the townish life, and poets by the re-establishment of the details of the townish world digested the philosophical and patriotic problematics. The Belarusian writers at the beginning of the XX century didn't show the diversity of the townish reality, but they help to establish the imago of town as an educational and cultural center.

Key words: Belarusian writers, poetics, prose, poetry, drama, city.

Беларуская літаратура пачатку XX стагоддзя шмат увагі надавала мастацкаму спасціжэнню вёскі і вясковага жыцця, што па-свойму заканамерна, бо ў эстэтычнай свядомасці айчынных аўтараў па сталай еўрапейскай традыцыі з вёскай асацыявалася радзіма, а селянін галоўным чынам усведамляўся носьбітам нацыянальных рыс. Акрамя таго, у сваёй пераважнай большасці тагачасныя беларускія пісьменнікі па нараджэнні былі вяскоўцамі. Нягледзячы на гэта, айчынныя аўтары ўжо на пачатку станаўлення нацыянальнага слоўнага мастацтва дастаткова актыўна звярталіся да паказу гарадскіх рэалій. Часцей за іншых гэта рабілі пісьменнікі, якія самі па нараджэнні былі гараджанамі (М. Багдановіч, А. Гарун, Ф. Аляхновіч), або вучыліся ў горадзе (Цётка) ці працавалі там (Ядвігін Ш., Ц. Гартны, Я. Колас, В. Ластоўскі). Мастацкае асэнсаванне горада ў творчасці беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя пакуль не атрымала сістэмнага навуковага даследавання. Вывучэнне такой праблематыкі дазваляе глыбей выявіць спецыфічныя рысы нацыянальнай літаратуры і эстэтычнай рэпрэзентацыі ёю нацыянальнай ментальнасці. Мэта дадзенага артыкула – вызначыць дэтэрмінацыю звароту пісьменнікаў да ўрбаністычнай тэматыкі, асаблівасці фарміравання эстэтычнай рэпрэзентацыі горада і гарадскога жыцця ў творчасці беларускіх аўтараў пачатку XX стагоддзя.

Матэрыял і метады. Аб'ектам даследавання ў дадзенай працы сталі лірычныя, эпічныя і

драматычныя творы беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя, у цэнтры якіх знаходзяцца горад і гараджане. Базавымі для даследавання з’яўляюцца прыёмы канкрэтна-гістарычнага, структурна-тыпалагічнага і дэскрыптыўнага метадаў, якія, на нашу думку, дазваляюць усебакова ахарактарызаваць феномен мастацкага асэнсавання горада ў айчынным слоўным мастацтве.

Вынікі і іх абмеркаванне. Беларуская літаратура ў пачатку мінулага стагоддзя адчула моцныя знешні і ўнутраны імпульсы для свайго развіцця. Горад не выпадкова стаў новай сферай эстэтычнага даследавання. Беларусь хоць і працягвала заставацца аграрным краем, але там няўхільна павялічвалася доля гарадскога насельніцтва. Сацыякультурныя (прыкметны рост гарадскога насельніцтва, эстэтычнае пасталенне літаратуры) абставіны абумовілі зварот пісьменнікаў да тэмы горада і гарадскога жыцця.

У вядомай рабоце “Сімволіка Пецярбурга і праблемы семіётыкі горада” Ю.М. Лотман пісаў, што існуюць “дзве асноўныя сферы гарадской семіётыкі: горад як прастора і горад як імя” [1, с. 9]. Горад як замкнутая прастора ізаморфны дзяржаве, горад як імя рэпрэзентуе прастору, надзеленую канкрэтнымі характэрнымі прыкметамі. У творчасці айчынных пісьменнікаў па-свойму адбіліся гэтыя “дзве асноўныя сферы гарадской семіётыкі”. Беларускія аўтары пачатку XX стагоддзя часцей за ўсё паказвалі Вільню і Пецярбург. У якасці менавіта беларускага горада імі ўспрымалася старажытная Вільня. Справа ў тым, што ў часы Вялікага княства Літоўскага Вільня доўгі час была сталіцай, у пачатку XX стагоддзя яна лічылася адным з важных эканамічных і культурных цэнтраў на заходніх межах Расійскай імперыі. Там выходзілі беларускія перыядычныя выданні, у якіх працавалі вядомыя пісьменнікі і грамадскія дзеячы. З Вільняй была непасрэдна звязана дзейнасць Я. Купалы, Я. Коласа, Ядвігіна Ш., В. Ластоўскага, З. Бядулі, М. Гарэцкага і многіх іншых аўтараў.

На эстэтычнае асэнсаванне пісьменнікамі горада накладвала адбітак родава-жанравая прырода твораў. Мастацкае ўспрыманне і ўзнаўленне паэтамі горада (пераважна Вільні) дэтэрмінаваліся асобаснымі фактарамі, найперш светабачаннем аўтараў. Для рамантыка Купалы Вільня – увасабленне гісторыі, беззваротна страчанага мінулага. Так, у вершы “Замкавая гара” (1910) паэт нагадвае пра князя Гедыміна, пра слаўныя бітвы мінулых часоў, пра заняпад былой велічы. Рэшткі муруў княскага замка палохаюць і адначасова прыцягваюць да сябе ўвагу:

Як катух ля кур,
Дрэмле пусткай мур,
Цэгла валіцца;
Нават гнёзды віць
Птушка не ляціць,
Знаць, пужаецца [2, с. 199].

Паэт выкарыстоўвае прыём антытэзы, проціпастаўляе грамадска інертным сучаснікам гераічных продкаў. Малюнкi паўсядзённага гарадскога побыту пачатку XX стагоддзя суправаджаліся ў Купалы асуджэннем нораваў людзей, якія бязвольна плывуць па жыццёвай плыні. Так, у вершы “Шуман” (1909) паэт згадваў пра вядомы віленскі рэстаран “Шуман”. Твор пачынаўся іранічным заклікам:

Ці то летам, ці зімою
Сып да “Шумана”, друг мой!
Там расстанецца з нудою,
Хто з кішэняй не пустой [2, с. 99].

“Шуман”, “Вільні кроў і косць”, на думку лірычнага героя, будзе працвітаць, пакуль існуюць людзі, гатовыя дзеля ўцехі “ўтапіць волю, славу, край”. Купалаўская Вільня – месца, дзе пануюць злы рок, людская абыякавасць да ўласнага лёсу. Малюнкам Купалавай Вільні характэрны ўнутраны драматызм.

Зборнік выбраных вершаў “Вянок” (1913) М. Багдановіча ўключаў нізку вершаў “Места” (у перакладзе са старабеларускай мовы “горад”). Даследчыкі правамерна сцвярджаюць, што гэта адзін з першых узораў урбаністычнай лірыкі ў беларускай літаратуры. У якасці эпіграфа да нізкі вершаў “Места” паэт узяў радкі пра горад знакамітага рускага паэта Валерыя Брусава:

Ты – чарователь неустанный,
Ты – не слабеющий магнит.

Брусаўскія радкі суадносяцца са зместам нізкі вершаў па прынцыпе кантрасту. Ва ўступе Багдановіч іранічна зазначыў, што яго “Пегас” нечакана “звярнуў на вулкі з прывольных палявых дарог”. “Дачка каменяў, места” паказваецца Багдановічам у розныя поры дня і года. Так, у вершы “Вулкі Вільні зіяюць і гулка грымяць” Вільня прадстае ноччу праз успрыманне лірычнага героя, які назірае за горадам з вежы сярэднявечнага замка:

Вулкі Вільні зіяюць і гулка грымяць!
Вір людскі скрозь заліў паясы тратуараў
Блішчаць вокны, ліхтарні ўгары зіхацяць
І гараць аганьком вочы змучаных твараў!

А завернеш ў завулак – ён цесны, крывы,
Цёмны шыбы глухіх, старасвецкіх будынкаў;
Між каменнямі – мох і сцяблінкі травы,
І на вежы, як круглае вока савы,
Цыферблат – пільны сведка мінулых учынкаў [3, с. 96].

Віленская тэма развіваецца Багдановічам паралельна ў бытавым і гістарычным планах, але дамінуе бытавы. Так, у санеце “У Вільні” паэт з іроніяй пералічвае “горада чароўныя прынады”: “анонсы і плакаты на сцяне”, “віры людзей”, “сіпяшчы паравоз”, “заводаў коміны пад цьмой нябёс”. У многіх вершах з гэтай нізкі ў сферу эстэтычнага асэнсавання трапляюць іскры, якія “злятаюць з трамвайнага дрота”, “музыкі стагнанне” “па вулках з бульвара”, “хлопчык з шклянчайкай ля вулічнага ганку”, які “выдувае з мыла пузыры”, “дахі і асфальт”, “фурманка” і інш. Сапраўдная таямніца, паводле аўтара, не горад, а ўнутраны свет чалавека. У філасофскім па змесце вершы “Дзве смерці”, які мае эпіграф “Учора на Мяшчанскай вул. д. № 17 атруцілася сінільным квасам І.І. Іванова. Прычыны самагубства не вядомы” [3, с. 103], аўтар параўноўвае смерць патрыцыя ў глыбокай старажытнасці і сваёй сучаснасці, схіляе галаву перад загадкай смерці, горад як фон дзеяння ў вершы – прастора, выключаная з эмпірычнага часу і ўключаная ў вечнасць.

Калі ў нізцы “Места” горад, як правіла, эстэтычна зніжаўся, то ў шэрагу вершаў, напісаных да і пасля выхаду ў свет “Вянка”, Вільня апявалася. М. Багдановіч захапляўся старадаўняй гісторыяй, архітэктурнымі помнікамі (вершы “Касцёл св. Ганны”, “Пагоня”). Арыгінальная архітэктура Вільні, згодна з уяўленнямі лірычнага героя Багдановіча, валодае лекавымі здольнасцямі:

Каб загіць на сэрцы раны,
Забыць пра горкай долі тлум,
Прыдзіце да касцёла Анны!
Там знікнуць сцені цяжкіх дум.
Як лёгка да гары, як красна
Узносіць вежы ён свае!
Іх очэрк стройны ў небе ясна
Ізломом строгім устае [3, с. 247].

Віленскія ўражанні навеялі Багдановічу тэму верша “Пагоня” (1916), дзе старадаўні герб горада і Вялікага княства Літоўскага на сценах славутага Вастрабрамскага касцёла набывае значэнне філасофскага, этычнага і нацыянальнага сімвалаў Беларусі.

Тэма горада з багатай гісторыяй і архітэктурай знайшла адбітак і ў паэзіі Змітрака Бядулі, аўтара, у творчасці якога пачатку мінулага стагоддзя спалучаліся рысы паэтыкі рамантызму, рэалізму і мадэрнізму. Вершы пра Вільню, напісаныя ў пачатку XX стагоддзя, не маюць канкрэтнага датавання. Лірык Бядуля ў вершы “На Замкавай гары” выказваў захапленне казачна прыгожым горадам, вынікам нястомнай працы чалавечых рук:

Ён увесь выглядаў нібы казка,

Напісана Богам Самім
На глебах застыўшай зямлі.
Кожная літара – гмах шматкалёрных.
Кожнае слова – рад замкаў высокіх
З узорамі, з башнямі ў рамках
Садоў, лясоў і вады.
Цудоўная казка вякоў мела выгляд вялікага сфінкса,
Што загадку людзям загадаў адгадаць:
Дзе захован у цябе, чалавек,
Геній шчасця і творчы агонь [4, с. 314].

У вершы ж “Руны жрацоў” – “акамянелай” і “жывой” прыгажосцю:

Вітаюць над Вільняю цені
Забытых мінулых часоў...
Ты ходзіш па вуліцах-рунах,
Жывыя глядзіш галерэі
Літвінак, сэмітак і полек
І краскі далін Беларусі,
Бы тыя пралескі вясною! [4, с. 318].

Вільня для Бядулі – шматгалосы, полікультурны горад-помнік:

Купалы, башні
Задумна ў неба глядзяць,
Стромкая готыка
З пышнай красой Візантыі
Гукаюць на стары тэат, –
Хто з іх прыгажэй і мілей [4, с. 318].

Касцёл святой Ганны таксама натхніў З. Бядулю на напісанне дыфірамбічнага па змесце верша:

Спіць Вільня. Адзін паглядаю
На цудны касцёл святой Ганны –
Красуецца контур прыгожы
У гладзі блакітнага неба.
Узор, барэльеф і арнамент –
Малюнак да казкі-царэўны
Гатычныя конусы, башні
У высі нясуцца да зорак [4, с. 319].

Лірычны герой перакананы, што гэты храм “людзей, адароных душою, <...> кліча на шчыру малітву”. Паэт добра разумее, чаму Напалеон марыў перанесці касцёл святой Ганны ў Парыж, але рамантычнаму герою Бядулі бліжэй да сэрца больш сціплае збудаванне:

... душой я бліжэй да каплічкі
Убогіх, гаротных людзей [4, с. 320].

Беларускія паэты пачатку ХХ стагоддзя ўспрымалі Вільню як арганічную частку сваёй сучаснасці, гісторыі і культуры. Вільня для Я. Купалы – жыццёвы лабірынт, напамін пра былую славу, пра недасканаласць сучаснасці, для М. Багдановіча і З. Бядулі – гэта, па тэрміналогіі Ю.М. Лотмана, “складаная топа-культурная прастора”, архітэктурна і сацыяльна шматслойная, шматнацыянальная.

Тэма горада ў айчынным прозе пачатку мінулага стагоддзя, рэалістычнай у сваёй аснове, звязана была з распрацоўкай вобраза рабочага, пра гэта сведчаць замалёўкі “У горадзе” (1907) Я. Коласа і

“Рабочы” (1910) Баярына, апавяданне “З бальнічнага жыцця” (1909) Ядвігіна Ш., аповесць “Бацькава воля” (1916) Ц. Гартнага. Рабочы чалавек у Коласа, Ядвігіна Ш., Баярына – бяспраўны пакутнік, у аповесці ж Гартнага – змагар за справядлівасць, які пакуль яшчэ востра адчувае сувязь са сваім нядаўнім мінулым, з роднымі мясцінамі. Рыгор Нязвычны з аповесці “Бацькава воля” ў лісце да каханай дзяўчыны пісаў: “Цэлымі дзянькамі карпеючы ў фабрыцы і чуючы бяссцыханы шум і грукат машын, мне здаецца, што гэта трашчаць і грукочуць не страшэнныя фабрычныя машыны, а калёсы мужычых драбін ды панарадаў, хутка коцячыхся з гор па камяністых сцежках родных палеткаў” [5, с. 456]. Ц. Гартным стваралася ўяўленне пра горад як асяроддзе, дзе шляхам барацьбы можна набыць сацыяльныя правы.

Беларускія прازیкі ўспрымалі горад прасторай, сацыяльна падзеленай на цэнтр і перыферыю, яны паказвалі пераважна жыццё гарадскіх нізоў, што прадставалі абяздоленымі людзьмі, як Адамка і Ганулька ў апавяданні Ядвігіна Ш. “Зарабляюць” (1909), малы Янка і яго сястра ў апавяданні “Кветка бэзу” (1909) Лішняга, няшчасная безыменная дзяўчына ў нацеле “Лішняя” (1912) Цёткі. Галоўным героем прازیчных твораў нярэдка становіўся гараджанін у першым пакаленні, як у апавяданнях “Лебядзіная песня” (1910) В. Ластоўскага і “Сын вёскі” (1914) У. Галубка. Грыгор Лежня з “Лебядзінай песні” пасля службы ў войску застаўся працаваць у Пецябургу. Словамі Грыгора даецца самая агульная характарыстыка горада: “Вясёлы горад Піцер той! Народу процьма, дзіваў усялякіх ліку няма! Служба няцяжкая – сыт заўсёды, адзет заўсёды, жыццё – ды і толькі!” [6, с. 82]. Былы вясковец у апавяданнях Ластоўскага і Галубка найперш імкнецца любымі спосабамі самасцвердзіцца, а дзеля гэтага гатовы змяніць імя, прозвішча, адрачыся ад бацькоў, як Янук Качарга з “Сына вёскі” ці Цыпрук з апавядання З. Бядулі “На каляды к сыну” (1913). У распрацоўцы ўрбаністычнай тэмы пісьменнікам яшчэ не хапала эстэтычнага вопыту, абагульнення жыццёвых назіранняў, таму больш удалымі атрымліваліся менавіта вобразы гараджан у першым пакаленні, пры паказе якіх пісьменнікі значную ўвагу надавалі бытавым дэталю і спрабавалі выявіць маральныя імператывы гараджан. Айчыныя аўтары пры асвятленні гарадскіх рэалій нярэдка супастаўлялі горад і вёску ў этычным плане (“Дзеравеншчына” Я. Коласа, “Стражнік” Сцёпкі Бірылы). Маленькі Міхалка з апавядання “Дзеравеншчына” (1914) пасля смерці бацькоў трапіў жыць у “горад над Нёманам”; ён адчувае сябе “бяздомнікам” у сям’і старэйшага брата, яму цяжка засвоіць гарадскія звычкі і “гарадскую” мову, “яму неяк сорамна сказаць “благодарю” – здаецца, усе яго на смех падымуць” [7, с. 105]. Я. Колас праз такія ўскосныя дэталі, як “блішчасныя вежы цэркваў і касцёлаў”, выкарыстанне рускай мовы ў побытавых стасунках, падкрэсліваў спецыфіку поліканфесійнага і галоўным чынам рускамоўнага беларускага горада.

У апавяданнях “На каляды к сыну” З. Бядулі, “Сын вёскі” У. Галубка, “Зялёнка” (1912) Цёткі закладвалася плённая ў беларускай літаратуры XX стагоддзя традыцыя адлюстравання горада як культурнага і адукацыйнага асяродка. Празікі, у адрозненне ад паэтаў, пры асэнсаванні горада часта звярталіся да ананімнай тапаграфіі (Баярын, Я. Колас, Лішні, У. Галубок, З. Бядуля) або да паказу Пецябурга (Цётка, В. Ластоўскі).

“Надта добра зробленай” мастацкай фатаграфіяй жыцця віленскіх жыхароў прадмесця Антокаль назваў М. Гарэцкі [8, с. 359–360] п’есу з камедыйным пачаткам “На Антокалі” (1915) Ф. Аляхновіча. Гэта практычна адзіны твор у нацыянальнай драматургіі пачатку XX стагоддзя, дзе падзеі развіваюцца ў горадзе. Гарадское жыццё і горад маляваліся аўтарам п’есы гумарыстычнымі і сатырычнымі фарбамі. Горад у Аляхновіча – асяроддзе індывідуалістаў. Героі п’есы – дробныя чыноўнікі і рамеснікі, апантаныя меркантильнымі інтарэсамі, як сям’я Сліжыкаў, дзе кожны ў сваіх дзеяннях кіруецца ўсведамленнем уласнай малой ці вялікай выгады.

Заклучэнне. У мастацкім асэнсаванні беларускіх пісьменнікаў пачатку XX стагоддзя горад – прастора, проціпастаўленая вёсцы ў тапаграфічных і этнакультурных адносінах. Аўтары імкнуліся перадаць паасобныя моманты сацыянаматыўных паводзін гараджан, значную ўвагу звярталі на культурна-бытавы фон, на якім разгортваліся падзеі. Этнаграфічная інфармацыя падавалася пісьменнікамі кампактна і цэльна. На асэнсаванне тэмы горада накладвалі адбітак ступень знаёмства пісьменнікаў з умовамі гарадскога жыцця, абраныя аўтарамі родава-жанравыя формы, светабачанне. Драматург Ф. Аляхновіч імкнуўся найперш пазнаёміць чытачоў з побытам гарадскога насельніцтва. Празікі перадавалі знешнія рэаліі гарадскога побыту, проціпастаўлялі ў маральным плане мала вядомы ім гарадскі свет вясковаму. У творчасці паэтаў узнёўленне гісторыка-культурных і бытавых урбаністычных дэталей суправаджалася асэнсаваннем філасофскай, маральна-этычнай, нацыянальна-патрыятычнай праблематыкі. Пераважная ўвага да

адных і тых жа месц, помнікаў культуры (для прыкладу, Замкавай гары, касцёла святой Ганны ў Вільні) – сведчанне таго, што творцы адчувалі сябе яшчэ ў ролі экскурсантаў на тэрыторыі горада. Беларускія пісьменнікі пачатку XX стагоддзя не здолелі перадаць усю разнастайнасць гарадской рэчаіснасці, але яны спрыялі фарміраванню ў грамадскай свядомасці вобраза горада як адукацыйна-культурнага цэнтра. Практычная значнасць даследавання спецыфікі асэнсавання ўрбаністычнай праблематыкі ў творчасці беларускіх пісьменнікаў заключаецца ў пашырэнні ўяўленняў пра сувязі паміж літаратурай і рэчаіснасцю, у магчымасці выкарыстання атрыманых вынікаў у практыцы турыстычнай дзейнасці.

Літаратура

1. Лотман, Ю.М. Избранные статьи: в 3 т. / Ю.М. Лотман. – Таллинн: Александра, 1992–1993. – Т. 1. – 1992. – 479 с.
2. Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. – Мінск: Маст. літ., 1995–2005. – Т. 2. – 1996. – 342 с.
3. Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Маст. літ., 1993–1995. – Т. 1. – 1991. – 752 с.
4. Бядуля, З. Збор твораў: у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск: Маст. літ., 1985–1989. – Т. 1. – 1985. – 407 с.
5. Гартны, Ц. Збор твораў: у 4 т. / Ц. Гартны. – Мінск: Маст. літ., 1987–1989. – Т. 2. – 1988. – 463 с.
6. Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1997. – 512 с.
7. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1972–1978. – Т. 4. – 1973. – 352 с.
8. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1992. – 479 с.

Поступила в редакцию 1.04.2011

Для корреспонденции: dvkessibar@mail.ru – Боровко В.Ю.